

pénzt, [...] jól megnézte, azután megköpködte, és földig emelve a kalapját nagy alázattal (ez már a tót volt, nem az amerikai, hiába köszönt angolul) elköszönt, és indult visszafelé a sötét hegynek, ahol mi úgy meg voltunk ijedve, és ahol ő „otthon” volt. Mi meg felszabadultan a nagy aggodalomtól, mentünk a lámpával a biztos országyúton az elhagyott kvártélyba. Ahol tényleg ott volt az ezred, és ahonnan azután másnap hajnalban megint továbbindultunk. De most azután tényleg az eredeti irányban. „Hogy ez miért volt, azt mán az urak tudják megmondani, komám, én nem, pedig én is okos ember vagyok, meg öreg baka!”

„A MAG MÁR ELHINTETETT RÉGEN, CSAK VÉR KELLETT REÁ”

Részletek Erdélyi József I. világháborús naplójából

Közzéteszi Veres Miklós

Erdélyi József (1896–1978) a világháború kitörésének pillanatában tizenhét éves volt. 1915 márciusában sorozták, két hónappal később vonult be mint úgynevezett egyéni önkéntes. Az orosz frontra került, a tűzkeresztségen 1915 szeptemberében esett át. 1916 májusában tanulmányi szabadságra küldték. Ezalatt leérettségizett,

majd mint harctéren kitüntetett őrmester jelentkezett a tiszti iskolába. Utána 1918-ig ismét részt vett a harcokban.¹ A Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött (V. 5257/48), fronton vezetett naplója az 1916 novembere és 1917 májusa közötti időszakot mutatja be.

V. M.

1916. november 22.

Ma egy nyurga, fakó arcú tót fiúval szaporodott a szakaszom. Kórházból jött ócska, nyári ruhában, amely alatt még téli alsóruha sem volt. Ráadtam a köpenyemet, úgysem volt rá szükségem: rajtam – kár pedig ennyire elkényeztetnem magamat – ing, kötött téli ing, alsó, felső zubbony, köpeny és esőköpeny volt, s még úgy is melegem volt kissé, mert ez a szélsőséges időjárás az elmúlt napok csípős hideg szelére májusi napot ragyogtatott a nagy perspektívájú, szelíd dombos vidékre. A fiú szemmel láthatólag csudálkozott, és átlátszó savószelei hálát sugárzottak felém, amely nekem kimondhatatlan jólesett. De azért úgy tettem, mintha az egész semmi volna – rám nézve az is volt –, s a gyakorlatoknál szokott álszigorral ügyeltem föl. A tízperces szünetnél, pihenő alatt kileste a fiú az alkalmat, s mihelyt meggyűrtem az elmaradhatatlan cigarettát, ott termett

¹ Erdélyi József: A HARMADIK FIÚ. Turul, 1942. 178–217.

előttem, szolgálatra készen, égő gyufával. Nem tudtam megállani, hogy ki ne kérdezzem, ami különben, mint szakaszparancsnoknak, új emberrel szemben kötelességem volt. A fiú elmondta, hogy Bzsezsánnál² sebesült meg a nagy orosz offenzíva pergőtüzében.³ Kérdezősködtem ismerősök felől, s erre egy szegény hadapródjelöltről, Baska Emilről, annak haláláról, öngyilkosságáról és a pergőtűz borzalmairól beszélt. – „Egymaga volt már a szegény hadapród úr tiszt a századnál a nagy pergőtűzben, tehetetlenül, óvóhely nélkül. Egy árva szót sem szólt senkinek, leült egy kőre, s nézett a földre. A gránátok meg zúgtak, csikorogtak, vágták fel a földet, az orosz tábortábori ágyúk őrrítő módon ugattak, és olyan volt az a hely, mint a pokol. Az ég szinte megtüzesedett, csak várta az ember, hogy no, most mindjárt leszakad. S ehhez a pokoli robogáshoz még a sebesültek segélykiáltásai, végső könyörgő szavak és jajveszékélések. – Úgy hagytam ott a hadapród urat, a kőön ülve, magam kötöztem be azt, akit előbb-utóbb találtam, úgy, ahogy tudtam. Egy óra múlva visszajövök, hát mit látok. A hadapród úr... még ott ül, feje a térdén van, mintha elaludt volna, előtte vértócsa, a vértócsában – egy kitépott szem... A vér a két halántékán szivárgott, balról gyűszűnyi rés, jobbról hüvelyk nagyságú seb tátongott, a sapka rendesen letéve a földre, mintha a halott maga tette volna le, előre. A puská baloldalt támaszkodott a holttesthez, a billentyűn a szurony hüvely vége... A hadapród úr agyonlőtte magát. Fölemeltem szépen, hanyatt fektettem, kinyújtóztattam, arcáról letöröltem nyakkendőmmel a vért, és elmentem néhány emberért, hogy vigyük el a szegény hadapród urat, és temessük el. Hát, ahogy megyek – tele volt halottakkal meg sebesültekkel mindenfelé, aki még élt, ott feküdt összekuporodva az összelőtt harántgátak mellett, lehetett látni, mint csap agyon a gránát egyszerre hármat is, mint vágja tovább a halottakról is a húst a gránátszilánk – engem megvédett az Isten, bár alig vártam már a szabadulást – kilátszó gerincek, bordák, kiöntött belek, levágott fej, kéz, láb, aludt, síkos vér a földön – kit látok: a rajparancsnokom, egy őrzető, kijön az árokból, agyonlövessel fenyegetve kihajítja az árokból a szakasz megmaradt embereit, és elkezd ordítani – a szemei forogtak és csillogtak: »Szakasz, rajvon! Előre! Roham! Rajta!...« Odafutok, az embereket visszaküldöm; az őrzetőt leteperem, az felugrik, és egymaga rohan a tűzbe; szegény... megőrült...

Mikor másodmagammal visszamentem, ott volt még a hadapród úr, de – kirabolva. Volt órája, pénze, a dózniban cigaretta, minden oda volt, a levelek szétszóródva a sárban, a vérben... Kirabolta valami bitang, de azt is kívántam neki – Uram, bocsáss meg –, hogy haljon meg, dögölgjön meg, de ne ilyen hősi halállal, mint ezek, hanem valami csúf nyavalyában vagy akasztófán.

Kezdtük ásni a sírt – könnyű volt, megpuhította a földet az eső meg a gránát – s munka közben jött számomra egy megváltó srapnelgolyó, amely a bokám alatt csúnya sebet ütött. Bekötöttük nagy nehezen – fájt nagyon: csont a boka – aztán a cimborám vállára támaszkodva hátrabicegtem a segélyhelyre. A sebem be sem gyógyult, és itt vagyok. A bakancs sérti a lábamat, még egy kicsit dagadt, de majdcsak elvánszorgok már valahogy, meggyógyít az Isten, s ha igazán van az égben, végét veti ennek az utálatos háborúnak...” „Van Isten – szoltam –, s aminek eleje volt, vége is lesz annak.”

*

² Lengyelül Brzeżany, a mai Berezhany Ukrajnában.

³ Bruszilov-offenzíva: 1916. június 4. és 1916. szeptember 20. közötti orosz támadás, amely a világháború egyik legvéresebb katonai akciója lett. Nevét megtervezőjéről, a világháború legsikeresebb tábornokáról, Alekszej Bruszilovról (1853–1926) kapta.

Ma este hozta a százados hivatalosan a hírt Mikolajówból:⁴ I. Ferenc József, királyunk meghalt. – Még meg se döbbenek, hiába, fásult vagyok, s bár az események jelentőségét mérlegelni tudom, nem érzem azt. [...] – Most pedig: „Meghalt a király – éljen a király!” I. Ferenc József már életében a történelemé volt, most már egészen azé. Viharban fogan, viharban halt meg uralma, de nagy műve: a magyar–osztrák monarchia, dönthetetlenül áll, és nagy jövő vár reá. Nyugodjék békében I. Ferenc József, magyar király és osztrák császár, a legnagyobb Habsburg. A következő király ne legyen rosszabb, mint ő volt!

1916. november 23.

[...] Mikor még angyalhoz hasonlítottam inkább, mint emberhez vagy ördöghöz, a föld hamar kisiklott lábam alól, s a lelkem az első reménytelen szerelem szárnyain zokogva tévedezett a kétes, ismeretlen, boldogabb világot sejtető magasságok felé. A tiszta, szűzi szárnyak a kétségbeesett vergődésben lerongyolódtak, a földhöz közelebb került a lelkem; a földhöz, ahonnan bűn és szenny elől menekült, amelyek ellen fegyverét, az emberi vallásba vetett hitet elvesztvén oly fegyvereket sóvárgott, amelyek az övéi csupán és senki másé. E fegyverek között egyet már megtalálni vélt, s ez a fegyver lett volna a szűzi, tiszta szerelem, [...] Ebben a korban jambusok lüktettek a szívemben, és emlékszem az első, Hozzá írott versemre:

Ha távolból a képed fölmerül,
Fülembe váddal csendül a neved,
Lappangó bú karol le engemet
S a lelkemben nő óriási úr.

Ez úrt megtölti vágyam tengere
S feléd ragad nagy átja, Angyalom;
Feléd, kihez sosem jut el dalom,
Számumsírással öntsem bár tele.

Úgy érzem, mintha nem e sártekén,
Egy másik, tisztább bolygón fénylenél,
Ahol vággyal keverve nincs a vér
S hová sosem jut ily bűnös szegény.

S míg ajkam csókos kintől megremeg
S e vágytengerből dalt adok Neked,
Úgy érzem, mintha új, tisztább eget
Új bolygón néznék, nagy tisztán, Veled!...
[...]

1916. november 24.

Ma esküdtünk hűséget Károlynak, az új királynak, Mikolajów főterén. Festői kép volt. Az erődöktől övezett városra acélkék ég borult, a késő őszi nap langyossá tette a levegőt. Tarkabarka ruhás polyák asszonyok, zsidó lányok és szakállas lengyel zsidók alkották a közönséget, s a tér tele volt a közös és honvéd csapatokkal.

⁴ Mikolajiv városa, a mai Ukrajnában.

A csapatok eskütétele és elvonulása után a csoportparancsnok összehívta a jelen volt tiszteket és zászlósokat, méltatta röviden a nap jelentőségét, és rátért egy általunk rég koptatott dogra: a német fegyelem dicséretére s a németeknek mint követendő mintának megvilágítására. Hallgattam türelmesen, és elgondolkoztam. Összehasonlítottam magamban a német tiszt és a magyar honvéd vagy közös és osztrák tiszt munkakörét. – A német tiszt egynyelvű és többnyire amúgy is fegyelemben nevelt, jól iskolázott, iparos, kereskedő vagy ha földműves legénységet képez is ki, a kiképzendő legénység intelligenciája csimborasszó a mi legénységünké fölött. S a fő, amit legelőször megjegyeztem, a legénység egy anyanyelvű, a tiszt tehát minden nehézség nélkül bármely emberével közvetlenül érintkezhet; a kiképzés ezáltal a legegyszerűbb. Azonban pl. az erdélyi magyar tiszt kiképzése alatt egyszerre van magyar, oláh, szász, szerb, tót, rutén. S egy században az elemek rendesen mind feltalálhatók, s ami nagyon sajnós, a magyar elem pusztul legjobban, amely az egésznek mintegy kovásza, élesztője. Természetesen az oktatás nem lehet intenzív, mert a mozdulatok elsajátításán kívül, ami ennyi nyelvű legénységnél csupán utánzáson alapul jobbadára, az erkölcsi oktatás gyarló, holott gyarló a legénység értelmisége is, még ha meg is értenék a többnyire magyar nyelvű oktatást, amelyet rendesen hasonló anyanyelvű altiszt tolmácsol többnyire elsielve, homályosan. S ha az oláh azt mondja rá: „precseput”,⁵ akkor már rendben is van, a többtől meg se kérdik, érti-e vagy nem. Ily körülmények között aztán helyénvaló is a sok testi fegyelmező gyakorlat, hogy bármint is, de valahogy némiképpen pótolhassuk az erkölcsieket. S hogy mindemellett is mily bámulatos eredményeket tudunk fölmutatni, az csodálatra méltó és páratlan dolog. A világon semmiféle nemzetiségű tisztnek annyi dolga nincs, mint a monarchia bármely csapatneméhez tartozó tisztjének. Próbálná meg csak az a pedáns porosz tiszt, oktasson teljes tudatlanságban havasok közül bevonult oláh legénységet azzal a szisztémával, amellyel oktatja a németjeit, minő eredményt érne el? Vegyük tekintetbe ezt a német tiszteket, s akkor csodálattal és tisztelettel fognak meghajolni a magyar és osztrák monarchia tisztjei előtt.

1916. november 25–26–27–28.

Nevetem azokat, akik az eljövendő békéről úgy beszélnek, mintha az teljes nyugalmat hozna a vér és vas háborúja után. Tévednek. Ha megpihen a vas, az elfolyt vérből új háború magva szökken virágba: megkezdődik igazán a társadalmi osztályok harca. A mag már elhintetett régen, csak vér kellett reá. Elhintetett, és csírázik. Még a folyton tartó háborúval küzdenek a csírák. A lelkek hallgatnak, most még a vas, a test beszél. De majd ha visszatér a nép, amellyel mindenáron azt akarják elhitetni, hogy hazájáért harcol, ha visszatér, és látja az otthon meghízott gazembereket, s eszébe jutnak szenvedései, látja elpusztult családját, fellázad a régi szolgálélet ellen, követelni fogja azt a földet, melyet vére hullatásával váltott meg, követeli, mert joga van hozzá, több, mint az ingyenélő papságnak és az elkorcsosult arisztokráciának. Nem fog kelleni sok felvilágosítás, csak egy-két szó kell, amely lángra lobbantja majd a lappangó tüzeket, csak egy sugár kell, amely kipattantja a háború fagya után bimbóba szökcent csírákat. Mert mindennek eljő az ideje, amit lehet siettetni vagy késleltetni, de megtörténtét megakadályozni nem.

A minap, az említett erkölcsi oktatásban erősen hangoztattam honvédeim előtt, miért harcolnak, s lelkökre kötöttem, ne feledjék el szavaimat, ne feledjék el, ha vége lesz a háborúnak, hogy jogos követelésük, vérükkel pecsételt követelésük a jobb sors, a föld és

⁵ Értettem.

munkájuk nagy értéke, hogy ezek mellől ne tágítsanak majd, ha meg tudták nyerni ezt a háborút, ha meg tudták szerezni a jogokat, akkor legyen erejük ahhoz is, hogy azt a másik nem kevésbé nagyszerű háborút is megnyerjék, amely a békében vár rájuk, hogy e szent jogok érvényre jussanak. – Én hiszem, hogy a vér és vas e legnagyobb háborúját megnyerjük, s abban is hiszek, hogy megnyerjük az elnyomott osztályok háborúját is, a tőke és nagybirtok, a szociális haladás e két óriási kerékkötő szörnye ellen. Ez a század a szociáлизmus százada lesz, és az emberek történelmében a legvéresebb és legistenibb fejezet.

„...HOGY EZ A HÁBORÚ BEKÖVETKEZHETETT, AZ EMBERI KULTÚRA ÁLTALÁNOS ÉS EGYETEMES CSÓDJÉT JELENTI”

Válogatás Reményik Sándor rokonaihoz, barátaihoz
írott leveleiből (1914–1918)

Közléteszi Varga Katalin

A huszonnégy éves joghallgató Reményik Sándor a hadüzenet idején éppen a Balatonon nyaralt. Azok közé tartozott, akik a praktikus és az elvi kérdések terén is megőrzik tisztánlátásukat: higgadt döntéseket hozott a hirtelen beállott hadiállapot okozta közlekedési káoszban, eredendő háborúellenessége miatt pedig fel sem mérülhetett, hogy a lelkes tömeghangulat – akár csak rövid időre is – magával ragadja. Ugyanez az attitűd érezhető például a vá-

ratlan román betörést tudató, 1916. augusztus végén kelt levelében is.

A hadba vonulás terén fatalizmusra rendezkedett be. Első sorozására 1914. november 27-én, a másodikra 1915. november 22-én, a harmadikra 1916. június 6-án került sor, minden esetben alkalmatlannak nyilvánították. Végül 1917. december 15-én fegyver nélküli katonai szolgálatra mégis beosztották.

V. K.

Reményik Károlynénak

Balatonfüred, 1914. júl. 31. (PIM V. 4557/15/11)

Édes Mama!

Tegnap délután megkaptuk végre „elkeseredett” és csakugyan kétségbeesett hangon megírt, a kiállott izgalmaktól visszhangzó leveledet. Végtelenül sajnáljuk a történeteket, nagy kár mindenképpen, hogy a nyaralást így s méghozzá ilyen körülmények közt kellett megszakítanotok. De megértjük, hogy az első percek pánikszerű zúrzavarában